TOKAT CANİKLİ KONAĞI

AHŞAP ÜZERİ KALEM İŞİ BEZEMELERİ

Nurcan SERTYÜZ [1] **Faruk ŞAHİN**[2]

ÖZET

Ahşap üzeri kalem işi tekniği dini mimaride olduğu kadar sivil mimaride de sevilerek uygulanan bir bezeme unsurudur. Fakat Anadolu'da günümüze kadar bozulmadan gelebilmiş ahşap üzeri kalem işi bezemelere sahip evlerin sayısı oldukça azdır. Tokat İli Merkez İlçesi, Mahmut Paşa Mahallesi, No: 39'da yer alan Canikli Konağı 'da 19. yüzyıla ait özgün kalem işlerine sahip nadir örneklerinden biridir. Yapı, Tokat Belediyesi tarafından yürütülen sosyal proje kapsamında 2016 yılı son aylarında restorasyon önerisi ile onarım ve bakım çalışması başlatılmış ve 2018 yılı sonunda restorasyonu tamamlanmıştır. Evin birinci kat güneybatı ucunda yer alan başodanın restorasyon çalışmaları öncesi dolap, yüklük ve tavanlarının sarı renkli yağlı boya ile kapatıldığı görülmektedir. Restorasyon çalışmaları esnasında yapılan raspa çalışması ile başoda içerisinde yer alan kalem işi bezemeler gün yüzüne çıkartılmış ve özgün hali ile koruma altına alınmıştır. Araştırmamızda, Canikli Konağının mimari ve kalem işi süslemeleri açısından değerlendirilmesi ve dönemi içindeki yerinin tespit edilerek tanıtılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Konak, Ahşap, Kalem İşi, Canikli Konağı

[1] Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, nurcansertyuz(at)selcuk.edu.tr
[2] Yüksek Lisans Öğrencisi., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, sahinfaruk96(at)gmail.com

TOKAT CANİKLİ MANSION

PAINTING DECORATION ON WOODEN

ABSTRACT

Painting decoration technique on wood is an element of decoration which is liked and applied in civil architecture as well as religious architecture. However, the number of houses with painting decoration on wood, which could come without any deterioration until today, is quite a little. Canikli Mansion, located in No: 39, in Mahmut Pasa Quarter, Central District of Tokat Province, is one of the rare examples of the 19th century painting decoration. In the last months of 2016 a restoration proposal was made for the Mansion within the scope of social project carried out by Tokat Municipality and repair and maintenance work was initiated and restoration was completed at the end of 2018. It is seen that the cabinet, large closet and ceilings were covered with yellow oil paint before the restoration works of the main room that is located at the southwest end of the first floor of the house. During the restoration, by blasting work in the main room the original decorations were uncovered and taken under protection. In our study, it is aimed to evaluate Canikli Mansion in terms of architectural and painting decoration and identify its place in the period.

Keywords:Tokat, Mansion, Wooden, Painting Decoration, Canikli Mansion

Giriş

Tokat İli Merkez İlçesi Mahmut Paşa Mahallesi, Mahmutpaşa Sokak, No: 39'da yer alan yapı 19. yüzyıla ait tescilli bir sivil mimari örneklerimizden biridir[3]. Yakın zamana kadar konut olarak kullanılan ve bakımsız durumda olan yapı 2016-2018 yılları arasında Tokat Belediyesi tarafından yürütülen sosyal proje kapsamında özgün hali korunmaya çalışılarak restore edilmiştir. Evi ilk yaptıran banisi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte Canikli ismini evi son kullanan ailenin isminden aldığı düşünülmektedir. Daha önce herhangi bir yayında karşılaşmadığımız yapı günümüzde aktif olarak kullanılmamaktır.

Dikdörtgen plânlı olan ev büyük bir avlunun batı ucuna kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılmıştır. Üç katlı, kırma çatılı, alaturka kiremit ile örtülmüş olan yapının geniş saçak altları ahşap ile kaplıdır. Ön ve arka cepheleri gönyeli tip çıkma şeklinde tasarlanmış olup ahşap eli böğründeler ile desteklenmiştir. Yapı, ahşap karkas arası kerpiç dolgu sistemi ile inşa edilmiş ve duvar yüzeyleri ince sıva ile sonradan kapatılmıştır[4].

İki girişi olan evin asıl girişi batıda Behzat Bulvarına bakan ön cephe üzerinde yer alan çift kanatlı ahşap kapıdan sağlanmaktadır (Fotoğraf 2). Yapının diğer girişi, doğuda avluya (arka bahçeye) bakan arka cephedeki tek kanatlı ahşap bir kapı ile sağlanmaktadır. Avluya ise yapının güneyinde moloz taş malzeme ile inşa edilmiş ve basık yuvarlak kemerli bir kapıdan girilmektedir (Fotoğraf 1). Ev, zemin kat, ara kat ve birinci kat olmak üzere üç katlıdır[5]. İç sofalı plân tipinde inşa edilmiştir[6]. Zemin katında, ön ve arka cepheden girişi sağlanan birer adet taşlık bulunmaktadır. Caddeye bakan ön cepheden giriş yapıldığında zemin kattaki Z01

[3] 16 pafta 366 ada 38 parsel 'de yer alan yapının tescil tarihi ve kararı 14.09.1984/379'dur (Tokat Valiliği Kültürel Değerler Yapı Envanteri).

[4] Restorasyon raporunda yapının iç ve dış duvarlarına sıva raspası yapılarak özelliğini yitirmiş yatay ve düşey ahşap elemanların 1. Sınıf emprenye edilmiş çam kereste ile değiştirileceği ve üzerine kıtıklı sıva ve tatlı kireç badana uygulaması yapılacağı belirtilmektedir (Tokat İli Mahmutpaşa Mah. 366 Ada 38 Parsel Restorasyon Raporu, Seka Mimarlık & Restorasyon, Mimar Seda Kavukcuoğlu, Gop Bulvarı Taşhan No: 110 Tokat).

[5] Halit Çal, Tokat evlerinin çoğunlukla iki katlı olduğunu belirtir. Zemin kat kiler, ambar ve mutfak gibi hizmet için ayrılan mekânlar, üst kat ise oturma mekânları olarak kullanılmaktadır. Evlerin büyük bir kısmında Tokat'ta "bölme" olarak adlandırılan bir "ara kat" bulunmaktadır. Kışın oturmak için tercih edilen ve daha sıcak olması için basık tavanlı yapılan mekânlardır (Çal, 1987: 366). Canikli Konağının ara kat odaları da (A01 ve A02 numaralı odalar) belirtildiği gibi basık tavanlı yapılmıştır.

[6] Halit Çal Tokat evlerinde üç plân tipi tespit edildiğini ve bunları belirlerken evlerin sadece üst katlarının değerlendirildiğini ifade etmektedir. 1-İki yüzlü iç sofalı plân tipi, 2-Üç taraflı odalı dış sofalı plân tipi, 3-Dış ve köşe sofalı plân tipi. Tokat'ta en fazla tercih edilen plân tipi iki yüzlü iç sofalı plân tipidir. Ortadaki sofaya iki yandan açılan odalar dizisi bu plânın esasını teşkil etmektedir (Çal, 1987: 366). Bu nedenle belirlenen plân tipleri içerisinde Canikli Konağını, iki yüzlü iç sofalı plân tipine dâhil edebiliriz.

nolu taşlık bölümüne, arka bahçe cephesinden girildiğinde ise Z05 nolu taşlık bölümüne geçilmektedir. Taşlıkların içerisinde konağın günlük su ihtiyacını karşılamak amacı ile yapılmış birer adet çeşme bulunmaktadır. Z01 nolu taşlıkta önceden depo ve kiler olarak kullanılan küçük giriş kapılarına sahip bölümler yer almaktadır. Ayrıca yapının ara kat bölümüne buradan merdiven ile ulaşım sağlanmaktadır. Z05 nolu taşlığın sağında mutfak ve depo solunda ise iş evi, banyo ve günümüze orijinal hali ile gelebilmiş ve kısmi onarım görmüş tuğla bacalı bir fırın yer almaktadır.

Yapının birinci katına iki ayrı merdiven ile ulaşılmaktadır. Birincisi, zemin kat Z01 nolu taşlıktan ara kat önünde yer alan merdiven ile çıkılan 107 nolu holden, ikincisi, zemin kat Z05 nolu taşlıktan tek kollu bir merdiven ile çıkılan 104 nolu holden ulaşım sağlanır. Yapı içerisinde iki adet merdiven olması nedeni ile birinci kat bölümünde iki adet sofa ve hol sisteminin ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak birinci kat bölümüne ulaşım genellikle 104 nolu hol bölümünde bulunan ahşap bir merdiven ile sağlanmaktadır.

İç sofalı plân düzeninde inşa edilen evin kuzey ve güney cephelerine ikişerden dört adet oda yerleştirilmiştir. Bu odalara sofalardan ve sofalara bitişik olarak yapılan küçük ara hollerden geçiş sağlanmaktadır. Odalar kendi içinde farklı numaralar ile belirlenmiştir. Kuzey cephede 106 ve 108 nolu odalar yer alırken, güney cephede 102 ve 103 nolu odalar yer almaktadır. 106 nolu oda 107 nolu küçük hole, 108 nolu oda 105 nolu ara sofaya, 103 nolu oda 104 nolu küçük hole ve 102 nolu oda ise 101 nolu sofaya açılmaktadır (Çizim 1).

Evin birinci kat, güney-batı köşesinde yer alan 102 nolu oda evin başodasıdır. Yapının ön cephe bakışında sağ kısımda kalan çıkması bu odaya aittir. Bu oda özgün kullanımda misafirlerin ağırlandığı özel yaşam odasıdır. Bu nedenle diğer odalardan ebat olarak daha büyük ve süsleme açısından daha niteliklidir. Özgün giriş kapısına sahip başodaya giriş 101 nolu sofadan sağlanmaktadır. Odaya küçük ve alçak tavanlı bir giriş eyvanından geçilmektedir. Giriş eyvan tavanı çıtakâri tekniğinde yapılmış olup üzerinde kalem işi bezeme bulunmamaktadır (Fotoğraf 3,4). Oda giriş kapısının karşısında ve giriş cephesinde kalem işi süslemeli ahşap yüklük ve dolaplar ile alçı şerbetlik yer almaktadır. Kapının sağındaki ahşap yüklük ve alçı şerbetlik özgünlüğünü koruyarak günümüze ulaşmıştır. Alçı şerbetliğin sağında kalan yüklük kapakları çıtakâri (sahte kündekâri) tekniğinde yapılmış bezemeye sahiptir. Yüklük, dolap ve tavanlardaki kalem işi süslemelerinin restorasyon öncesi üzerinin yağlı boya ile kapatıldığı tespit edilmiş ve restorasyon esnasında her türlü yağlı boya uygulaması raspa ile kaldırılarak temizlenmiştir. Üst katın diğer odalarında ise (103, 106 ve 108 nolu odalarda) sade süslemesiz ahşap dolap ve yüklükler yer almaktadır.

Konağın Ahşap Üzeri Kalem İşleri

Tezyini sanatlarımızın önemli bir kolunu oluşturan kalem işi (kalemkârî) sanatı, dini ve sivil mimarinin dış ve iç mekânlarında sıva, ahşap, taş, mermer, bez ve deri gibi malzemeler üzerine renkli doğal boyalar ve altın kullanılarak "kıl kalem" tabir edilen fırçalar ile yapılan süslemelerdir. Bu süslemeleri yapan kişilere "kalemkâr", desenleri hazırlayan kişilere de "nakkaş" denilmektedir (İrteş,1985: 425). Ahşap üzerine kalem işi bezeme dini ve sivil mimarinin genellikle iç mekânlarında kapı, pencere, minber, sütun, kemer, kürsü, kiriş, duvar, tavan, dolap ve yüklük gibi donatı elemanlarında uygulanmaktadır. Atölyelerde tezgâh üzerinde hazırlanan ahşap[7] malzemenin zeminine doğrudan fırça ile nakışlar yapılırken, bazen kündekâri olarak hazırlanan alanın boşluklarına bezeme yapılmaktadır. Yahut bu zeminler bazen ince çıtalarla geometrik şekillere bölünür ve boşluklara hazırlanan desen işlenir ki buna da "yalancı kündekâri" veya "çıtakâri" denilmektedir (Baysal, 2013: 294). Bu nakışlar eskiden minerallerden elde edilen inorganik boyalar ile (toprak boyalar), nadiren sınırlı sayıda organik boyalar (bitkinin kök, yaprak ve tohumları ile böcekler) kullanılarak uygulanmıştır (Kantarcıoğlu, 1992: 46). Kaynağı İslâm öncesi dönemlere kadar inen ahşap üzeri kalem işi bezeme Türklerin İslâmiyet ile tanışmasıyla birlikte gelişerek Anadolu'ya kadar gelmiş ve Anadolu'da özellikle ahşap cami mimarisi geleneği içinde zengin bir kullanım alanı bulmuştur[8]. Tokat ve yöresi bu anlamda gerek dini gerekse konut mimarisi açısından bu geleneği devam ettiren önemli şehirlerimizden biridir. Canikli Konağı'nın ahşap üzeri kalem işi bezemeleri üst katta evin güney-batı ucunda yer alan 102 numaralı başoda da yer almaktadır. Oda girişinin karşı cephesi'nde bulunan dolap kapakları ile giriş cephesindeki şerbetliğin iki yanında yer alan yüklük, Bursa kemeri ve tavanları ahşap üzeri kalem işi bezemelerin uygulandığı bölümlerdir.

1-Girişin karşı cephesi'nde yer alan dolap: Başoda girişinin karşı cephesinde kemer hizasına kadar olan bölümde yer alan ahşap dolap duvara gömme olarak yerleştirilmiştir. Dolabın üst bitiminden tavana kadar olan duvar yüzeyi badana ile boyalıdır. Dolabın üstünü kaplayan sarı yağlıboyalar raspa çalışmalararı ile temizlenmiş ve altta kalan kalem işleri gün yüzüne çıkartılmıştır (Fotoğraf 5,6). Yatay dikdörtgen formda dolap üç parçadan oluşmaktadır. Ortada çift kanatlı camlı kapak ve iki yanında yer alan ahşap dolap kapakları ile bunları çevreleyen kırmızı

[7] Kalem işi zemini olarak genelde kestane, çam, gürgen gibi birinci sınıf ahşap çeşitleri uygulama mekânı içinde kurutulmuş ve işlenmiş olarak kullanılırdı. Ahşap üzerine sürülen sülyen veya gomalak ile zemin doyurulur ve bu yüzeylere hem kalem işi yapılır hem de böcek ve kurtlara karşı bir nevi emprenye edilmiş olurdu (Üçer, 2015: 87).

[8] Detaylı bilgi için bkz., (Elpe, 2015: 58,59; Atak, 2015: 39; Erdemir, 1987: 295-304; Nemlioğlu, 2012: 239-248).

renkli pervazlardan oluşmaktadır. Kalem işi bezeme sadece ortadaki cam kapaklı dolabın iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş çift kanatlı dolap kapaklarında tespit edilmiştir. Benzer şekilde tasarlanan bu dolap kapakları, üstte birer adet takçegöz ve bunları çevreleyen bezemeli pervazdan meydana gelmektedir. Kitabe şeklinde dilimli oyularak yapılan takçegözlerde bezeme bulunmamaktadır. Ahşap üzeri kalem işi bezeme sadece kapaklarda ve dolabı çevreleyen pervazda karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 6).

Dolap kapakları, ortada dilimli beyzi formlu şemse pano, iki ucunda salbek şeklinde uzanmış tığlar ve köşebentleri ile Klasik Osmanlı cilt sanatında karşılaşılan bir kompozisyona sahiptir. Kapakların tamamı rûmî motifleri ile oluşturulmuştur. Şemse pano içinde yarım simetrili rûmîli bir desen yer alır. Dolap kapaklarının zemininde sarı renk, rûmî desenli panolarda kırmızı ve füme renk kullanılmıştır. Rûmî motifleri krem renk ile boyanarak motiflerin etrafına koyu renk ile tahrir çekilmiştir (Fotoğraf 8). Kapakları çevreleyen pervazda ise tek sıra halinde dilimli kitabe panolardan oluşan bir bordür deseni bulunmaktadır. Panoların içlerine lâle, gül, sümbül ve karanfil motiflerinden oluşan şükûfe tarzı natüralist üslûpta çiçek demetleri sıralı tekrarlar halinde yerleştirilmiştir. Bu motifler krem zemin üzerine turuncu, açık pembe, açık mavi ve yeşil renk ile işlenerek motiflerin etrafına tahrir çekilmiştir (Fotoğraf 6,7,8).

2-Oda giriş cephesi: Oda giriş cephesinin ortasında yer alan alçı şerbetliğin iki yanı tavana kadar boydan boya ahşap ile kaplıdır. Restorasyon öncesi sarı renk yağlıboya ile kapatılan ahşap üzeri kalem işlerinin titiz bir temizlik çalışması ile ortaya çıkarıldığı görülmektedir (Fotoğraf 9-24,28). Yuvarlak kemerli büyükçe niş şeklinde yapılmış alçı şerbetliğin etrafı ahşap çıta ile çevrelenmiş olup kemer içlerine bitkisel motiflerden oluşan sade bir bezemeye sahip sıva üzeri kalem işi uygulanmıştır. Şerbetliğin solunda Bursa kemeri ile ayrılan bölümde yüklük sağ tarafta giriş kapısı yer almaktadır. Sağ ve sol bölümün her ikisinin üstünde eşit hizada yapılmış musandıra bulunmaktadır (Fotoğraf 9; Çizim 2).

Şerbetliğin solundaki yüklük üç parçadan oluşmaktadır. Altta dikdörtgen panolara ayrılmış ambar bölümü, ortada çıtakâri (sahte kündekâri) tekniği ile yapılmış çift kapaklı geniş bir dolap ve üstte musandıra bölümü bulunmaktadır. Kapalı panolardan oluşan ambar bölümünde kalem işi parçaları ile yama yapıldığı anlaşılmaktadır. Ortadaki bölüm, iki kapaklı dolap, iki yanında sevri[9] ağaçlı ince

[9] Tezyînî sanatlarımızda servi motifi ile daha çok mezar taşlarında karşılaşılmaktadır. Bu motif tekliği ve elif harfini temsil etmektedir. Ölümü, dünyanın geçiciliğini ve ölümden sonraki sonsuz yaşamı sembolize etmektedir (Detaylı bilgi için bkz., Çulpan, 1961; Ergun, 2004).

uzun panolar ve üstte kırmızı zeminli kitabelik bölümleri ve bunları çevreleyen pervazdan oluşmaktadır. Dolap kapakları sivri kemer formunda yapılmış olup yüzeyi çıtakâri tekniğinde geometrik panolara ayrılmıştır. Pano içlerinde hatâyî grubu motiflerden oluşan desenler yerleştirilmiştir. Kapakların etrafını sarı zeminli bir sıra kalın pervaz çevrelemektedir. Sarı zeminli pervazlarda yaprak ve goncagül motiflerinden oluşan enine simetrik bir bordür deseni kahverengi ve beyaz renk ile işlenmiştir. Sarı zeminli bordürün iki yanı kitabeli desene sahip ince bir pervaz ile çevrelenmiştir. Dolap kapaklarının iki yanındaki dar uzun panolarda krem zemin üzerine tonlama tekniği ile yapılmış ve etrafına tahrir çekilmiş birer adet stilize servi ağacı motifi bulunmaktadır (Fotoğraf 18,19). Kapakların üstünde ise iki parçalı bir kitabelik kısmı bulunmaktadır. Kırmızı zemin üzerine beyaz üstübeç mürekkep ile yazılmış dolabı öven sülüs bir kitabe yer almaktadır (Fotoğraf 10,11,17). Ambar bölümü ve dolap bölümündeki parçalar yeşil zeminli kalın bir bordür ile çevrelenmektedir. Beyaz gül, kırmızı lale, beyaz sümbül ve sarı nergisten oluşan çiçek buketleri belli bir sırada tekrar ederek pervazın bordür desenini oluşturmaktadır (Fotoğraf 17-18). Yüklük üstü musandıra bölümü ahşap çıtalar ile dilimli kemer şeklinde beş adet panolara ayrılmıştır. Panoların etrafını şemse formlu desenlere sahip bir bordür çevrelemektedir. Pano içlerinde ince boyunlu, kulplu vazolar içinden ve yanından çıkan yarım simetrik desene sahip gül, lale, karanfil gibi stilize çiçeklerden oluşan desen yerleştirilmiştir Panolar kırmızı ve krem zemin üzerine, sarı, açık mavi, turuncu, pembe ve yeşil ile renklendirilerek motif etrafına tahrir çekilmiştir (Fotoğraf 10,11,12,15,16).

Şerbetliğin sağında sadece oda giriş kapısının üstünde ki musandıra bölümünde ve sergen altı bordüründe kalem işi bezeme tespit edilmiş olup diğer bölümlerin zeminleri kırmızı ile çıtaları ise yeşil ile boyanmıştır. Kitabeli tavan silmesinin altında kalan musandıra bölümü yan yana sıralanmış altı adet dilimli kemerli panolardan oluşmaktadır. Turuncu zeminli ve üzeri yaprak motifleri ile bezenmiş pervazlarla çevrili panolara minyatür tazrında yapılmış servi ağaçları ve vazo içinden çıkan karanfil, lale gibi motiflerden oluşan çiçek buketleri yerleştirilmiştir. Desenler krem, sarı ve kızıl kahve zemin üzerine beyaz, açık mavi, sarı, turuncu ve yeşil renk ile çalışılmış ve motiflerin etrafına tahrir çekilmiştir (Fotoğraf 20,22,23). Desenleri net belli olmamakla birlikte raf (sergen) altı bordüründe siyah zemin rengi üzerine gül, sümbül, lâle motiflerinden oluşan natüralist çiçek demetleri tek sıra halinde yerleştirilmiştir. Siyah zeminde çiçekler beyaz, pembe ve yeşil ile renklendirilmiş, motiflerin etrafına beyaz renk ile tahrir çekilmiştir (Fotoğraf 24).

3-Kemerler: Şerbetlik ve yüklük arasındaki hizadan itibaren başoda ve tavanı Bursa kemeri ile dikey eksende ikiye bölünmüştür[10] (Fotoğraf 9,10). Her iki tarafta kemerlerin başlangıç ve bitiş yerlerine sütunçeler yerleştirilmiştir. Tavan kaplamasında da aynı formda devam eden bu sütunçeler ahşap oyma ve boyama tekniğinde yapılmıştır. Kemerlerin üçgen köşebentlerinin ön, arka ve iç yüzeyleri ahşap üzeri kalem işi tekniğinde bezenmiştir. Kemerlerin bütün yüzeyleri kitabeli zencerek şeklinde tasarlanmış sade ince ara suları ile çevrelenmiştir. Kemer iç yüzeyinde şemse formlu panolardan oluşan bir bordür deseni uygulanmıştır. Kırmızı zeminli pano içlerine hatâyî motifleri yerleştirilmiş ve bu motifler açık mavi ve krem ile renklendirilerek etrafına tahrir çekilmiştir. Kemerlerin ön ve arka yüzeylerinde aynı desen uygulanmıştır. Bu yüzeylerde krem zemin rengi üzerine beş adet iri lâle motifinden oluşan buket deseni yerleştirilmiş ve motifler turuncu ve yeşil ile renklendirilmiştir (Fotoğraf 9,10,25,26,27).

4-Başoda tavanları: Başoda tavanı kuzey-güney doğrultusunda şerbetlik hizasından itibaren Bursa kemeri ile dikey eksende ikiye bölünmüş ve böylece iki farklı tavan meydana getirilmiştir (Fotoğraf 9,10,11).

Oda girişinde yer alan tavan: Bu tavan kitabeli tavan silmesi bordürü, bir sıra kalın tavan bordürü, çıtakâri tavan zemini ve ortada kare formlu çıtakâri tekniğinde yapılmış kare tavan göbeğinden oluşmaktadır. Tavan silmesi giriş üstü musandıra bölümünden başlayarak odanın dört tarafını çevreleyen kitabeli panolarından oluşmaktadır. Kitabelerin şerbetlik bölümünde kesildiği ve Bursa kemerinden itibaren tekrar devam ettiği görülür. Dilimli kitabe panoların içlerinde sağdan başlayarak sola doğru devam eden ve celî sülüs hat ile yazılmış Allah'ın 99 isminin sırasıyla zikredildiği Esma'ül-hüsna yer almaktadır. Kitabe panolarının aralarında dilimli küçük panolar içine yerleştirilmiş dörtte bir simetrik rûmîli desenler uygulanmıştır (20,21,27,28). Tavanın en dışında dört tarafı çevreleyen karanfil, lâle, penç, hatâyî ve goncagül motiflerinden oluşan üç iplik plan düzenize sahip kalın bir bordür deseni yer almaktadır. Motifler oksit sarı zemin üzerine krem ile boyanarak içlerine turuncu, sarı ve pembe renkler ile tonlama yapılmış ve etrafına siyah renk ile tahrir çekilmiştir (21,25,27,28). Tavan zemini çıtakâri tekniğinde kareler bölünmüş ve çıtalar yeşil renk ile zemin turuncu renk ile boyanmıştır (Fotoğraf 28).

[10] Genelde evlerin başodalarında Bursa kemeri yüklüğün karşısında enlemesine gelecek şekilde yerleştirilir ve seki altı ile seki üstü bölümlerinin tavanlarını ayırmak ve vurgulamak için kullanılmaktadır. Burada seki altı ve seki üstü bölümleri bulunmamakla birlikte farklı bir uygulama olarak oda ve tavan dikey eksende bölünmüştür.

Kare formlu tavan göbeği ortada geometrik panolara ayrılmış çıtakâri zemin ve bir sıra kenar bordürden oluşmaktadır. Göbeğin iç kısmında ince çıtalar ve küçük kare ahşap parçalar belli bir düzen içinde zemine yapıştırılarak altıgen panolar meydana getirilmiştir. Altıgen panolar sarı ve turuncu ile renklendirilmiş ve bazılarının ortasına küçük dış bükey yarım daire ahşap parçalar yapıştırılmıştır. Kare parçalar penç ve yaprak motifleri ile bezenmiştir. Göbeğin kenar bordürüne dörtte bir simetrik desene sahip rûmî motiflerinden oluşan sekiz adet dilimli panolar yerleştirilmiştir. Dilimli panoların arasında kalan boşluklarda ise lâle, karanfil, goncagül ve penç motiflerinden oluşan bir desen uygulanmıştır (Fotoğraf 29,30; Çizim: 3).

Yüklük bölümü tavanı: Bu bölümde tavan göbeği bulunmamaktadır. Dışta bir sıra üç tarafı çevreleyen tavan silmesi, bir sıra dört tarafı çevreleyen kalın tavan bordürü ve çıtakâri tekniğinde yapılmış tavan zemininden oluşmaktadır. Tavan silmesi yüklük üstü musandıra bölümünden başlayarak pencere cephesi hariç üç tarafı çevrelemektedir. Tavan silmesi, enine simetrik rûmî tepelik motiflerinden oluşan bir desene sahiptir. Turuncu, oksit sarı, pembe, açık yeşil, açık gri-mavi, kahverengi gibi renkler ile bezenerek motif etrafına koyu renk ile tahrir çekilmiştir (Fotoğraf 14). Tavanın dört tarafını çevreleyen bir sıra kalın bordürde yan yana sıralanmış kitabeli panolar yer almaktadır. Panolardan büyük olanların içlerine hatâyî grubu motifler ile yapılmış ters simetrik desene sahip bir bezeme uygulanmıştır. Aralarda yer alan küçük dilimli panolarda ise dörtte bir simetrik rûmîli bir deseni bulunmaktadır (Fotoğraf 13). Tavan zemini karelere bölünerek merkezlerine iç bükey yarım daire küreden oluşan ahşap parçalar yerleştirilmiştir. Çıtalar ve dairelerde sarı, zemininde ise açık gri-mavi renk kullanılmıştır (Fotoğraf 10,12).

Değerlendirme ve Sonuç

Tokat Canikli Konağı'nda incelediğimiz ahşap üzeri kalem işi bezemeler, 16. yüzyılda sıkça kullanılan hatâyî üslûbu ve rûmî üslûbunda yapılmış klasik motifler ile 18. yüzyıl beğenisine sahip, benzerlerini Topkapı Sarayı Yemiş Odasında izlediğimiz şükûfe tarzı natüralist üslûpta çiçeklerden oluşmaktadır. Başkent üslûbu örnek alınarak yapılan ahşap üzeri kalem işlerinin başkent kadar nitelikli olmasa da Anadolu'da yapılmış ve günümüze özgün olarak gelen nadir örneklerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca motiflerin yanında yazının da evlerde kalem işi üzerine uygulandığını gösteren nadir örneklerden biridir. Kalem işlerinde doğal toprak boyaların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Fakat altın kullanımına dair herhangi bir iz tespit edilememiştir. Temizleme aşaması tamamlanan kalem işlerinin eskilik değerini kaybetmeyecek şekilde nokta dokunuşları ile motiflerinin netleştirilmesi ve üzerine gerekirse gomalak gibi doğal bir cila sürülmesi yeterli olacaktır. Günümüzde

sıkça kullanılan yanlış bir uygulama ile üzerine yat verniği gibi doğal olmayan bir koruyucu tabakanın atılması eserin zaman içerisinde çatlamasına neden olabilmektedir (Sertyüz, 2015: 144,145). Evin inşa tarihi kesin olmamakla birlikte mimari doku ve yapım teknikleri dikkate alındığında yapı 19. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Tokat Valiliği Kültürel Değerler Yapı Envanteri). Fakat kalem işleri yakından incelendiğinde süslemelerin 19. yüzyıla ait olduğunu gösteren ve S" ve "C" kıvrım dallarından oluşan barok-rokoko karakterli motiflerin kullanılmamış olması dikkat çekicidir. Ayrıca Canikli Konağı, Tokat'ta bulunan ve 17. yüzyıla tarihlendirilen bazı ahşap direkli cami grupları ile de kalem işi süslemeleri açısından yakın bir benzerlik göstermektedir. Örneğin, Tokat Ulu Camii, Tokat Silahtar Ömer Paşa Camii ve Tokat Genç Mehmet Paşa (Örtmeliönü) Camii (Elpe, 2015: 58,59; Atak, 2015: 39; Erdemir, 1987: 295-304; Nemlioğlu, 2012: 239-248) (Fotoğraf 31,32,33) kalam işleri ile karşılaştırıldığında Canikli Konağınında bu camiler ile yakın tarihlerde yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Sonuç olarak Canikli Konağı kalem işi süslemeleri detaylı incelendiğinde yaptıran sahiplerinin İstanbul başkent ile bağlantılı ve yüksek bir kültüre sahip kişiler olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar:

Atak, Erkan (2015). Genç Mehmet Paşa (Örtmeönü) Camii Kalem İşi Bezemeleri, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Tokat Bildiriler, C.I, Tokat, 27-41.

Baysal Ali Fuat (2013). Türk Sanatında Ahşap Üstü Kalem İşleri ve Konya Şerafeddin Camii'nden Bir Örnek, VII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri, Bakü-Azerbaycan, 293-297.

Çal, Halit (1987). Tokat Evleri, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (02-06 Temmuz 1986), Ankara, 365-418.

Çulpan, Cevdet (1961). Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihlerinde Serviler, II, İstanbul.

Elpe, Ebru (2015). Tokat Yapılarının İnşa ve Süsleme Malzemelerinin Yüzyıllara Göre Dağılımı, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Tokat Bildiriler, C.I, Tokat, 43-75.

Erdemir, Yaşar (1987). Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (02-06 Temmuz 1986), Ankara, 365-418.

Ergun, Pervin (2004). Türk Kültüründe Ağaç Kültü, İstanbul: AKM Yayınları.

İrteş, M. Semih (1985). Kalemişlerimiz ve Teknikleri, Sanat Çevresi Dergisi, S.84, İstanbul, 32-34.

Kantarcıoğlu, A. Serda (1992). Ahşapüstü Kalemişi Bezemelerin Koruma Yöntemleri, Türkiyemiz, Yıl:23, S.68, Ekim, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 42-47.

Karadeniz, Mustafa Uğur (2018). Klasik Türk Şiirinde Mimarî ve Mimarî Bir Unsur Olarak Kubbe, Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, S.17, Haziran 2018, 496-511.

Kadıoğlu, Muhsin (2018). Estergon Gezi Rehberi, İstanbul.

Nemlioğlu, Candan (2012). Tokat'ın Ahşap Kalem İşi Bezemeli İki Ünlü Camii'nin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi, Tokat Sempozyumu (01-03 Kasım 2012 Tokat) Bildiriler, II. Cilt, Tokat, 239-248.

Sertyüz, Nurcan (2015). Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii Kalem İşlerinin Değerlendirilmesi, IFAS, Uluslararası Güzel Sanatlar Sempozyumu, (12-13 Kasım 2015-Konya) Bildiriler, Konya, 139-146.

Üçer, Kaya (2015). Türk Kalemişi Sanatında Uygulama Teknikleri ve Metodları, IFAS, Uluslararası Güzel Sanatlar Sempozyumu (12-13 Kasım 2015-Konya) Bildiriler, Konya, 84-89.

Fotoğraf 1: Canikli Konağı arka cephesi restorasyon öncesi görünüm

Fotoğraf 2: Canikli Konağı güney-batı köşe (ön cephe) restorasyon sonrası görünüm

Fotoğraf 3-4: Canikli Konağı başoda giriş kapısı

Fotoğraf 5: Canikli Konağı başoda girişin karşısındaki dolabın restorasyon öncesi görünümü

Fotoğraf 6: Canikli Konağı başoda girişin karşısındaki dolabın restorasyon sonrası görünümü

Fotoğraf 7: Canikli Konağı başoda girişin karşısındaki dolap detayı

Fotoğraf 8: Canikli Konağı başoda girişin karşısındaki dolap detayı

Fotoğraf 9: Canikli Konağı başoda yüklük ve giriş cephesi restorasyon öncesi görünüm

Fotoğraf 10-11: Canikli Konağı başoda yüklüğünün restorasyon sonrası görünümü

Fotoğraf 12: Canikli Konağı başoda yüklük üstü musandıra

Fotoğraf 13: Canikli Konağı başoda yüklük üstü tavan bordürü

Fotoğraf 14: Canikli Konağı başoda yüklük üstü tavan silmesi

Fotoğraf 15-16: Canikli Konağı başoda yüklük üstü musandıra panoları

Fotoğraf 17: Canikli Konağı başoda yüklük kitabeleri[11]

Fotoğraf 18-19: Canikli Konağı başoda yüklük detayları

[11] Sağdaki kitabede "Hüsnün esbâbını hıfz etmeye ey gevher nâb"- sağdaki ikinci kitabede "Oldu bu dîdelerim iki kanatlı dolap" ibaresi yer almaktadır. Kitabede yer alan bu beyitin bir benzeri Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Estergon Kızılelma Camisi'ni anlatırken bahsi geçmektedir. Caminin hünkâr mahfilinde, mesleği saray kuyumcubaşılığı olan babası tarafından yapılmış micmerehane dolabından bahsetmektedir. Sanatkârane bir işçiliğe sahip pirinç dolap üzerine dolaba uygun "Ey mücevher parlaklığındaki güzel! Gözlerim senin güzelliğinin her unsurunu korumak için-sanki-iki kapaklı dolap olmuştur" anlamına gelen şu beyit yazılıdır. "Hüsnin esbabım hıfz etmeye ey gevher-i nâb, Oldılar Dîdelerim iki kapaklı dolap" (Detaylı bilgi için bkz.,Karadeniz, 2018: 503; Kadıoğlu, 2018: 45).

Fotoğraf 20: Canikli Konağı başoda giriş üstü panoları restorasyon sonrası görünüm

Fotoğraf 21: Canikli Konağı başoda giriş üstü tavan silmesi kitabeleri ve tavan bordürü

Fotoğraf 22-23: Canikli Konağı başoda giriş üstü pano detayları

Fotoğraf 24: Canikli Konağı başoda girişi raf altı bordür detayı

Fotoğraf 25-26: Canikli Konağı başoda kemer detayları

Fotoğraf 27: Canikli Konağı başoda kemer ve tavan bordür detayları

Fotoğraf 28: Canikli Konağı başoda giriş tavanı

Fotoğraf 29: Canikli Konağı başoda giriş tavan göbeği restorasyon sonrası görünüm

Fotoğraf 30: Canikli Konağı başoda tavan detayı

Fotoğraf 31: Tokat Ulu Camii 17. Yüzyıl

Fotoğraf 32: Tokat Genç Mehmet Paşa (Örtmeliönü) 17. yüzyıl (Fotoğraf: Erkan Atak)

Fotoğraf 33: Tokat Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii 17. yüzyıl

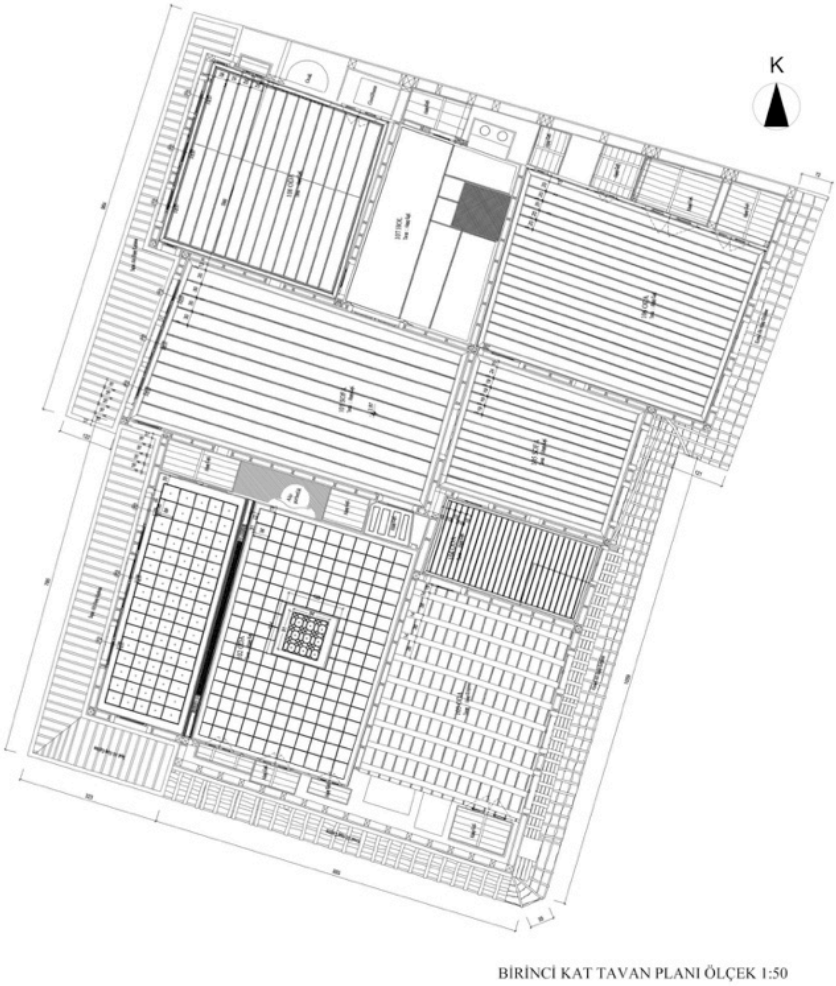

Çizim 1: Canikli Konağı birinci kat plânı (Çizim: Seda Kavukcuoğlu Yüzer)

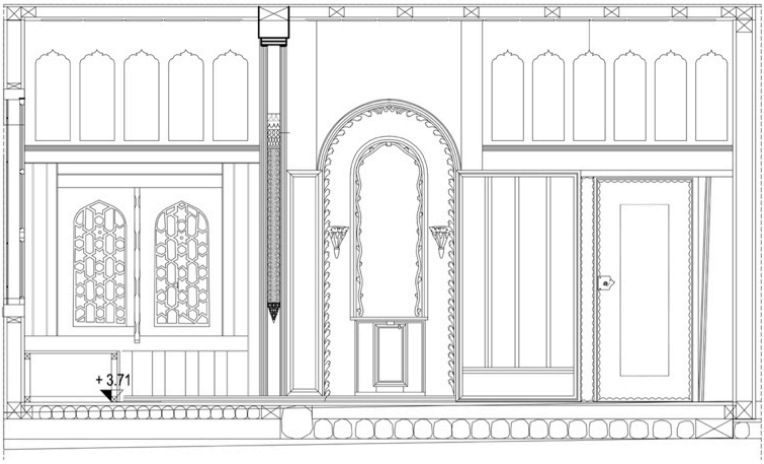

Çizim 2: Canikli Konağı 102 nolu başoda yüklük çizimi (Çizim: Seda Kavukcuoğlu Yüzer)

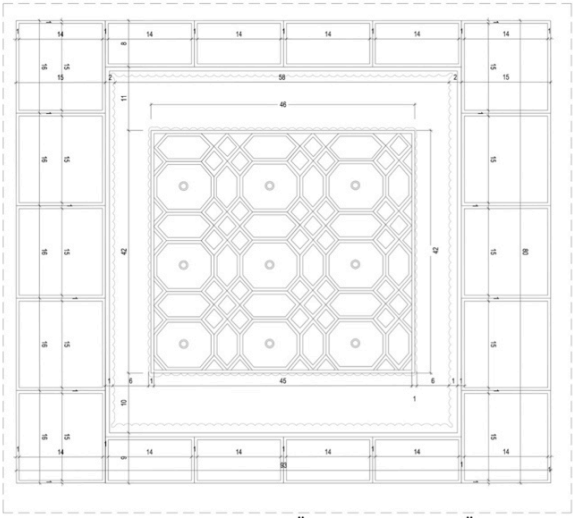

Çizim 3: Canikli Konağı başoda tavan göbeği çizimi (Çizim: Seda Kavukcuoğlu Yüzer)